

Iwona MAJKOWSKA – KOCHAN

Demografia historyczna powiatu wadowickiego (koniec XIX w.)

Zbliża się koniec XX w. i jednocześnie początek nowego milenium. Daty przejściowe od dawna fascynowały ludzkość. Były okazją do snucia futurystycznych wizji, ale jednocześnie zachęcały do refleksyjnego spojrzenia wstecz. Celem niniejszej pracy jest ukazanie struktury powiatu wadowickiego sto lat temu, tuż przed wkroczeniem w wiek XX. Nieocenionym źródłem informacji na ten temat jest wychodzący we Lwowie „Podręcznik Statystyki Galicji” wydawany przez Krajowe Biuro Statystyczne¹.

Według spisu ludności przeprowadzonego w 1900 r. w Galicji mieszkało 7.316.000 osób na obszarze 78.496 kilometrów kwadratowych, co dawało gęstość zaludnienia 93 osoby na kilometr kwadratowy². Statystyka wskazuje znaczny wzrost liczby ludności w ostatnim dwudziestoleciu (w roku 1890 – 84 osoby na km², 1880 – 76). Galicja, sądownie podzielona na wschodnią i zachodnią, była w tym względzie zróżnicowana. Dla porównania: zaludnienie w Galicji zachodniej wynosiło 108 osób na km², a Galicji wschodniej – 87 osób na km². Jak pisał Franciszek Bujak: [- -] *Galicja posiada 400 miejscowości noszących tytuł miast lub miasteczek, ale mimo to jest krainą wsi i ludności wiejskiej*. Statystyka pokazuje, że tylko 9 miejscowości liczyło powyżej 20.000 mieszkańców, przeważały osady do 500 mieszkańców. Najludniejsze miasta to: Lwów, Kraków, Stanisławów, Przemyśl, Biała z Bielskiem, Kołomyja, Tarnów, Tarnopol, Stryj, Jarosław, Rzeszów.

Tereny Galicji były bardzo zróżnicowane pod względem narodowości. Według przytaczanego spisu ludności 54,8% ogółu mieszkańców było Polakami, 42,2% należało do narodowości ruskiej, 2,9% narodowości niemieckiej. Większa część ludności zatrudniona była w rolnictwie – 81,5%, w przemyśle – 5,7%, w służbie dochodzącej – 3,7%, w handlu – 3,0%, w armii – 1,8%, w służbie publicznej i zawodach umysłowych tylko 1,6% ogółu ludności.

Dane dotyczące powiatu wadowickiego w ostatnim dziesięcioleciu wieku XIX wykazują dość dużą rozbieżność w porównaniu z danymi przygotowanymi dla całej Galicji. Różnice zauważyć można przede wszystkim pod względem: wyznania, języka używanego, wykształcenia elementarnego. W 1896 r. starostwo wadowickie obejmowało 104 gminy, a w nich: 97 obszarów

---

¹ *Podręcznik Statystyki Galicji*, red. T. Piłat, Lwów 1900.

² Za : F. Bujak, *Galicja*, Lwów 1908, s 53.

dworskich; 16 024 domy. Ludność starostwa wynosiła 101.863 osoby, z czego 48,1% stanowili mężczyźni (48 993), a 51,9% – kobiety (52 870). Relatywnie mniejszy wadowicki powiat sądowy obejmował 35 gm in, a na ich terenie 34 obszary dworskie; 5.149 domów. Ludność powiatu wynosiła 33.810 osób, w tym 48,97% mężczyzn (16.558) i 51,03% kobiet (17.252).

Ludność powiatu wadowickiego w przytłaczającej większości wyznawała religię rzymsko-katolicką (96,14%). Wyznania mojżeszowego było 4,96% mieszkańców, wyznania ewangelickiego – 0,05%, a grecko-katolickiego – 0,04%.

Niewielkie zróżnicowanie ludności zauważyć można pod względem używanego języka. Powszechnie posługiwano się językiem polskim (99,77%), pozostałymi językami w nieznacznym stopniu: niemiecki – 0,2%, ruski – 0,01%, inne – 0,02%.

Korzystnie na tle Galicji wypadł powiat wadowicki pod względem wykształcenia elementarnego ludności. W skali kraju umiało czytać 23,51 kobiet (na sto osób) i 28,96 mężczyzn (na sto osób). Dane dla powiatu wadowickiego wskazują, iż liczba kobiet potrafiących czytać była dwukrotnie wyższa (46,33%), a liczba mężczyzn wykształconych w stopniu elementarnym wynosiła 47,71 %. Zastanawiająca jest prawie równa ilość czytających kobiet i mężczyzn, biorąc pod uwagę niewielkie rozpowszechnienie szans edukacyjnych dla dziewcząt w omawianym okresie.

W roku 1896 zawarto 913 małżeństw, co stanowiło 8,72 na tysiąc osób. Urodziło się 4.572 dzieci żywych (43,69 na 1000 ludności) i 122 martwych noworodków. „Podręcznik Statystyki Galicji” zamieszcza także dane dotyczące urodzeń dzieci nieślubnych dla każdego powiatu. Procent dzieci nieślubnych w stosunku do ogółu urodzonych wynosił na terenie kraju 13,27, natomiast w powiecie wadowickim dane te są prawie dwukrotnie niższe - 7,07. Zmarło ogółem 2.970 osób. Nadwyżka urodzonych nad zgonami wyniosła 1798 (17,17 na 1000 ludności), zanotowano więc duży przyrost naturalny. Jednak dynamiczny wzrost liczby ludności nie był możliwy ze względu na wysoką śmiertelność dzieci w pierwszych latach życia.

Śmiertelność dzieci w 1896 r.	Powiat wadowicki	Kraj
W pierwszych miesiącach życia	7,4	8,8
W pierwszym roku życia	18,9	21,5
Do 5 lat	3,8	33,9

Odnotowano ilość zgonów ludności w latach 1891 – 1895 z powodu tzw. chorób nagminnych. Największe zniwo zbierały wówczas: gruźlica, na którą średnio w ciągu roku umierało 387 osób (12,27% przeciętnej śmiertelności) i dyfteryt (299 zgonów w ciągu roku, czyli 9,5% przeciętnej śmiertelności). Inne choroby to: szkarlatyna (4,64% przeciętnej śmiertelności), koklusz (4,44% przeciętnej śmiertelności), ospa (2,32% przeciętnej śmiertelności), odra (1,71% przeciętnej

śmiertelności).

W 1897 r. opieka zdrowotna rozwinięta była w niewielkim stopniu. Ówczesna statystyka odnotowuje istnienie w Wadowicach szpitala gminnego, w którym mieściło się 41 łóżek dla chorych. W ciągu roku w szpitalu leczyło się 545 pacjentów, co dało łączny czas leczenia – 16127 dni. Średni czas leczenia jednego pacjenta wynosił 29,5 dnia. Zanotowano 10 procentową umieralność pacjentów. Łączne wydatki szpitala – 16.830 zł.

W porównaniu z dniem dzisiejszym uderza mała ilość personelu medycznego. W 1897 r. posady publiczne posiadało 6 doktorów medycyny, 1 chirurg, 3 weterynarzy i 19 akuserek. Prowadzono dokładną statystykę osób niepełnosprawnych i upośledzonych stosując ówczesnie przyjętą terminologię medyczną. Poza specjalistycznymi zakładami w 1897 r. przebywało 47 osób uznanych za obłąkane, 115 kretynów, 243 głuchoniemych i 52 ślepych (zapewne dla współczesnego czytelnika to nazewnictwo wyda się nieodpowiednim).

Na terenie powiatu działały 4 zakłady dla ubogich. Formą pomocy socjalnej były również fundusze rozdzielane wśród osób potrzebujących. W ciągu roku udzielono zapomogi 110 osobom (44 mężczyznom i 66 kobietom). Rozdzielona kwota wyniosła 2.235 zł i 22 ct. W roku szkolnym 97/98 na terenie powiatu działały 52 szkoły, w tym we dwóch uczyli się tylko chłopcy, we dwóch jedynie dziewczynki, zaś 48 funkcjonowało jako szkoły mieszane. 18 placówek było nieczynnych z powodu braku budynku, a jedna nie prowadziła nauki z braku nauczyciela. We wszystkich szkołach językiem wykładowym był język polski. Obowiązkowi szkolnemu podlegało 11.976 dzieci w wieku 6-12 lat. Z tego 9.450 uczniów pobierało naukę w szkołach publicznych, zawodu uczyło się 68 uczniów, 99 osób korzystało z usług prywatnych korepetytorów w domu. Prawie jedna piąta dzieci (19,7% – 2.359) nie korzystało z żadnej formy nauki. W przedziale wiekowym 12-15 lat obowiązkiem szkolnym objętych było 3.274 dzieci. Zatrważająco duża liczba – 1.229 (37,54%) nie uczęszczała do żadnej szkoły.

Personel nauczycielski szkół ludowych publicznych podzielony był ze względu na stopień wykształcenia na nauczycieli: z patentem kwalifikacyjnym, ze świadectwem dojrzałości i bez kwalifikacji. Najliczniejszą grupę tworzyli nauczyciele z patentem kwalifikacyjnym (48 mężczyzn i 35 kobiet). W grupie pedagogów ze świadectwem dojrzałości przeważały kobiety (6 nauczycieli i 11 nauczycielek), podobnie rzecz się miała z pracownikami bez kwalifikacji (4 mężczyźni i 17 kobiet).

W jedynej w Wadowicach szkole średniej w roku szkolnym 1898/99 uczyło się 382 uczniów, skupionych w 8 klasach głównych i 3 klasach równorzędnych. Szkoła zatrudniała 1 dyrektora, 13 nauczycieli i 5 sił pomocniczych. W ciągu siedmiu lat (1891/92 – 1897/98) 17 uczniów uzyskało stypendia w średniej wysokości 110 złotych reńskich. W 2 oddziałach przemysłowych uzupełniających uczyło się 2 klasy. Na zapisanych 90 uczniów tylko 72 uzyskało

klasyfikację.

Walutą obowiązującą w rozliczeniach budżetów były korony. Budżet powiatu wadowickiego za rok 1900 zawiera wydatki na cele oświatowe (1.632 kr = 1,14%), na cele komunikacyjne (91.940 kr = 61,11%), na cele sanitarne i dobroczynne (6.300 kr = 4,39%). Koszta zarządu wyniosły 11.890 kr (8,29%), a na nadzwyczajne wydatki przeznaczono 31.651 kr (22,07%). Nie przewidziano żadnej kwoty na podniesienie stanu gospodarki i przemysłu. Suma wydatków powiatu, wynosząca 143.413 koron była równa kwocie dochodów budżetu.

Sąd krajowy i obwodowy w Wadowicach w 1897 r. przyjął do protokołu sądowego 7662 wniesione podania. Z tego załatwionych zostało 7649 spraw (99 %), co świadczy o niezwyklej sprawności ówczesnego wymiaru sprawiedliwości. Dodatkowo na terenie powiatu działało 13 sądów powiatowych i miejskich delegowanych.

W 1896 r. na mocy specjalnej ustawy dla Galicji i Bukowiny z 1877 r. osądzono 1310 osób z powodu pijaństwa. O skali zjawiska niech świadczy fakt, iż w przeciągu 12 lat (1884 – 1896) odbyło się 24.059 podobnych spraw. W tym okresie zanotowano 29 przypadków udowodnionej lichwy; w ciągu roku 1896 oskarżono o lichwiarstwo 3 osoby.

Jak podawał ówczesny „Słownik geograficzny Królestwa Polskiego” na terenie powiatu działało 8 urzędów pocztowych. W sprawach finansowych powiat wadowicki należał do okręgu dyrekcji skarbowej w Krakowie. Powiat reprezentowała rada powiatowa na czele z marszałkiem. Mieszkańcy mieli możliwość wyboru przedstawicieli do sejmu i rady państwa: *Do sejmu wybiera powiat jednego posła z kurii mniejszych posiadłości. Więksi właściciele powiatu należą do okręgu wyborczego z kurii większych posiadłości Kraków. Do rady państwa wybierają mieszkańcy powiatu wadowickiego wspólnie z mieszkańcami powiatu myślenickiego posła z kurii mniejszych posiadłości*³.

Przedstawione dane tworzą statystyczny obraz powiatu wadowickiego końca ubiegłego wieku. Są nie tylko świadectwem tamtych czasów, ale również dowodem zmian obyczajowych i kulturowych dokonanych na przestrzeni 100 lat.

Iwona Majkowska - Kochan jest nauczycielem języka polskiego w Szkole Podstawowej w Babicy.

---

³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. XII, red. B. Chlebowski, Warszawa 1892, s. 886.